

*др Радослав Стојановић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

ГЕОПОЛИТИКА И БЕЗБЕДНОСТ НА БАЛКАНУ

Геополитички положај Балкана после хладног рата добија нека посве нова обележја у односу на готово целокупну историју међународних односа.

Распадом источног блока престао је сукоб на линији исток - запад чиме је укључен и југоисток Европе.

Због тога се отвара линија север - југ Европе од Средоземља до Норвешке. Та линија која пролази преко Пољске, Мађарске и Србије до Солуна јесте линија за будући развој сарадње, која је до сада била маргинална.

Отварање ових комуникација морало би бити праћено усавршавањем европске безбедности и сарадње како би се избегли ретроградни трендови сукоба етничких национализма и поспешили европски процеси интеграције.

Кључне речи: *Геополитика - Геостратегија - Хладни рат - Сукоби у међународним односима - Сарадња у међународним односима.*

I. УВОД

Разматрање геополитичког одређења међународног положаја држава или региона не значи да се полазне претпоставке извлаче из географског детерминизма већ се из политичке констелације снага, интереса међузависности и саобраћајних веза закључује о упоредним предностима или недостацима датог географског положаја. Географски детерминизам сам по себи крије опасност једностраних објашњења што је случај и са свим другим монистичким теоријама. С друге стране, било би неразумно одбацити анализе геополитичких теорија јер је географски простор на коме се одвијају политички процеси непроменљив. Политика се мења у процесима развоја односа, што се непосредно одражава и на промене значаја датог географског простора. Велике политичке теорије Мекиндера (Н. Mackinder), Махана (А.Т. Mahan), Ансела (Ј. Ancel) и других, могу бити у томе инспиративне, уз нужно занемаривање њихових догматских аксиома.

У геополитичким теоријама Мекиндера и Махана, Балканско полуострво географски се одређује као део *поморске фасадe* евро-азијске континенталне масе. Та фасада се простире од Скандинавије, Пиринејског, Апенинског, Балканског, Средњег истока, Индије, Бурме, Индонезије, Кине и Јапана. Историјски гледано, централни простор збивања у последња три века јесте однос истока и запада а котиненталној маси од укључивања Русије у европска збивања, што се подудара са пропадањем турске царевине.

Основна линија сукоба Исток - Запад полазила је од руске низије, преко пољске и немачке низије до атлантика. Друга линија је ишла од запада Европе према југоистоку, преко Балкана до Солуна и Истамбула и даље према Средњем истоку до Индијског океана.

Русија је била у доминантном положају на континенту после поделе Пољске. СССР је доминацијом над целом источном Европом и источним делом Немачке ту доминацију вишеструко увећао. Међутим, Русија је била врло рањива са бокова из зоне Средоземног мора, што се више пута показало (Кримски рат 1852-1856 и Источна криза 1875-1878) јер није имала излаз на Средоземно море, те се није могла супротставити поморској доминацији Енглеске. Русија је због тога још од Петра Великог тежила да изађе на "топла мора" тј. на Средоземље. Руски генерал Новицики је почетком XX века писао да за Русију има два пута у спољној политици: "Или Русија мора напустити своју светску позицију, у ком случају њој није неопходна ратна флота или ће задржати свој положај светске велике силе, тада она мора поседовати снажну офанзивну флоту..." (1). Да би та флота могла да дејствује са успехом, Русија је морала доћи у посед Босфора и Дарданела или, са мањим ефектом, посредно преко балканских земаља изаћи на Средоземље. С друге стране, творац поморске стратегије, амерички адмирал Махан је на следећи начин изразио стратешку концепцију запада у односу на Русију поводом Средоземља: "Данас је свакако центар поморске моћи у највећој мери концентрисан у рукама Енглеске и Француске, тј. на Западу; али ако би се у било којој прилици садашњој контроли над Црним морем од стране Русије, придодала могућност њеног уласка у Средоземно море, постојећа стратешка ситуација у односу на поморску моћ била би у целини промењена. Сада када је Запад сучељен са Истоком, Енглеска и Француска би морале кренути одмах без одлагања на Левант, као што су то чиниле заједно 1854. и као што је то чинила Енглеска сама 1878. године" (2).

Крајем XIX века и у првој половини XX века све стратешке концепције указују на "светски значај" Средоземног мора. То је разумљиво с обзиром на то да су европски односи доминирали светским односима. Истовремено, у европској историји међународних односа постепено се диференцира однос Исток - Запад. С друге стране, у процесу ширења западне цивилизације почиње да се шири "светско море". Уласком Америке у европску политику у Првом светском рату, Атлантски океан

(1) В. Новицики, *ер Помни војни*, Москва, 1911, стр. 17.

(2) А.Т. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*, London, Sampson Low, Marston and Co. 1899, стр. 13.

постаје део "светског мора". После Другог светског рата, Америка постаје супер сила Запада те се директно сучељава са другом супер силом, Совјетским савезом, што је дефинитивно успоставило сукоб, Исток - Запад. Ова нова констелација снага довела је од потпуне деобе сила на континенталне и поморске у којој СССР има предност на континенту а САД на морима. Оваква конфигурација равнотеже снага укључила је и Тихи океан и сва његова мора у "светско море". Ту нарочити значај добија Индијски океан који заплускује континенталне фасаде у непосредном окружењу Русије нарочито преко иранске територије. Средоземно море је тако дефинитивно током хладног рата изгубило значење "светског мора" чиме је први пут у историји успостављена глобална равнотежа снага која укључује све тачке земљине кугле у стратешке комбинације сучељених сила.

II. БАЛКАН У ИГРИ РАВНОТЕЖЕ СИЛА

Балканско полуострво има посебан геополитички значај због тога што преко њега иду правци који повезују север и југ континента истмичком линијом од Балтичког до Средоземног мора (3). Та линија иде преко пољске низије, наставља се на Панонску низију где се рачва у три правца: према Трсту, Солуну и Цариграду. Најзначајнији је правац који иде Моравско-вардарском долином до Солуна јер се њоме непосредно одвијају источне маритимне фасаде од западних те ту престаје континуитет маритимног стратешког окружења евро-азијске континенталне масе. Политичка контрола над Моравско-вардарском долином има зато велики геостратешки значај за односе маритимних и континенталних сила у Европи. Историјски гледано, ова долина је хиљадама година била пут кретања народа и великих инвазија тако да је тешко замислити њено заобилажење чак и у савременим развијеним техничким могућностима за изградњу алтернативних праваца.

Географски положај Србије у констелацији снага XIX и прве половине XX века представљао је геостратешку кичму Балканског полуострва тако да су се око ње бескомпромисно сукобљавале Аустрија (Немачка) и Русија. Ширење Србије према југу (Македонија, Новопазарски санџак) затварало је алтернативни пут Аустрије према Солуну; зато је Аустрија била увек против тог ширења Србије. У односу запад-исток територија Македоније представља континенталну везу с Албанијом, као делом маритимне фасаде Балканског полуострва. Према томе свако посетање Македоније од стране неке европске (или уопште велике силе) наилазило је на отпор Аустрије јер би јој се тако затворио пут продора према југоистоку.

С друге стране, таква геостратешка позиција Србије, преко чије територије су се могли угрозити интереси Енглеске у Средоземљу стварала је за Србију могућност да у сукобу континенталних сила стекне за савезницу Енглеску и њене савезнике. Ова геостратешка позиција Србије, у односу снага који је настао сучељавањем поморских и

(3) Вид. J. Ancel, *Géopolitique*, Paris, Delagrave, 1936.

континенталних сила, спречавала је успостављање потпуне контроле над њом од стране било које континенталне силе датог времена. Само успостављањем хегемоније једне од група сила на светској позорници доводила је у питање и независни опстанак Србије као државе. У условима постојања два блока Србија би имала за савезника онај блок који је угрожавао њену независност ради овладавања пролаза према Средоземљу. У условима деловања сила у "концерту", када силе заједнички решавају о својим интересима, Србија је из истих разлога успевала да обезбеди протекторат свих сила (Париски конгрес, 1856) јер би у супротном били угрожени интереси неке од њих.

За време хладног рата Балкан је био спона између северног и јужног крила западног блока и као такав игра значајну улогу у биполарној равнотежи. Изласком из источног блока 1948. године, Југославија постаје зона раздвајања између супер-континенталне силе СССР-а и супер поморске моћи САД и западних сила. Заједно са другим несврстаним земљама дуж поморске фасаде евроазијске континенталне масе, чини тампон зону између сукобљених блокова. САД пребацују своју поморску моћ на Тихи океан све до Индијског океана у коме изграђује моћна поморска утврђења уз присуство бројних нуклеарних подморница и друге флоте. Из вода Индијског океана америчка поморска сила може директно угрозити ракетама индустријске зоне око Урала и цело подручје европског СССР-а (4). СССР такође, почев од 1974. године убрзава градњу сопствене флоте и шири своје присуство од Индијског до Тихог океана. Опасна жаришта сукоба од Кореје, Вијетнама до Средњег истока показивала су линију додира у евентуалном светском сукобу два блока.

Континентални правац Исток - Запад у Европи остаје блокиран за мирнодопску комуникацију а присуство моћне оружане силе онемогућује и помисао о развоју међународних односа сарадње на обострану корист.

III. РАСПАД КОМУНИЗМА И ПРОМЕНА У СВЕТСКИМ ОДНОСИМА

Распад комунизма је довео и до распада источног војно-политичког блока. Биполаризам се одједном угасио. Међутим, много важније од тога је распад совјетске империје као последње империје у Европи. Аустроугарска и Немачка су уништене као империје у Првом светском рату. У Немачкој је дошло до обнове империјалних претензија у монструозном виду под Хитлеровим фашизмом. Слом такве Немачке у Другом светском рату означио је крај империја у западној Европи. Немачка се пред империјалном моћи СССР-а уклопила у западни систем заједно са својим вековним непријатељима и на једној новој основи кренула у кооперацију на технолошком, културном и економском пољу. Развој Немачке и целе западне Европе показује довољно

(4) W.J. Foltz. *U.S. Policy toward Southern Africa: Economic and Strategic Constraints*. "Political Science Quarterly", vol 92, No. 1/1977; Вид. такође: М. Bezboruah, *U.S. Strategy in the Indian Ocean*, New York: Praeger, 1977, стр. 27.

да се интереси развоја боље реализују сарадњом него империјалним освајањима. Остао је Совјетски савез као још једина преостала империјална сила. Источна Европа постоји само номинално. Она је само део велике империје оптерећене тромошћу једног система чија је подређеност идеолошко-политичким циљевима довела до потпуног занемаривања чинилаца прогресивног развоја, те је крах био неминуван. Спектакуларност и брзина распада СССР-а импресионира мада је британска колонијална империја исто тако брзо нестала без већих оружаних сукоба и друштвених потреса. Какве промене доноси распад СССР-а у геополитичкој расподели моћи у Европи и свету?

Совјетски савез је имао потпуно доминантну позицију на континенту Европе јер је од Берлинског зида за неколико сати могао стићи на Атлант без озбиљних препрека одбране на томе простору. Совјетски савез је био глобална сила, војно (не и економски) присутан на свим тачкама глобуса. Недостајала му је континентална веза са поморским фасадама Евроазије па да стекне апсолутну предност у глобалној равнотежи снага. Повлачењем из Источне Европе, затим, померањем граница Русије иза Украјине, Молдавије и Белорусије, изгубљена је офанзивна предност у односу на западну Европу али се и даље задржава довољна одбрамбена моћ која би евентуалну авантуру из хорор маште великих освајача довела до пораза. На југу империје отишле су исламске и неке друге земље припојене империји у XIX веку. Одвајањем тих земаља Русија се удаљила од најинтересантнијих тачака поморских фасада Ирана и Авганистана. Хаотична економска транзиција не обезбеђује довољно могућности за наставак јачања поморске моћи тако да су поморске силе Запада добиле одрешене руке на поморским фасадама Евроазије. Утолико је Русија још више угрожена јер њена рањивост са Индијског океана може бити само повећана. Другим речима, Русија више није глобална супер-сила и њен се интерес своди на регион окружења које, међутим, није мало. Од Црног мора до Тихог океана на источним азијским обалама! Поред тога Русија је друга нуклеарна сила на свету и та чињеница не би смела бити занемарена од спољних стратега.

Да ли је Русија изгубила распадом Совјетског Савеза? Русија је изгубила империјалну освајачку моћ коју је имала још од XVIII века. Освајачке амбиције православних и комунистичких царева по многим савременим оценама у самој Русији донеле су руском народу несрећу и заостајање (вид. Солжењициново писмо Јелцину из марта 1994). Само инерција империјалне свести код неких политичких личности или група (нпр. Жириновски или комунисти) може данас Русију да уведе поново у коловрат политике силе, ратова и пустошења. Сасвим обрнуто, распадом империје треба да нестане обележје освајачког карактера руске државе. Ово није само рационалан суд већ савремена реалност упућује Русију на развој сарадње како би се визија Де Гола о Европи од Атлантика до Урала временом са извесношћу остварила.

Које су геополитичке реалности овакве трансформације Русије од империјалне силе до силе с моћним потенцијалима за међународну сарадњу?

Распадом Совјетског савеза престао је сукоб на линији Исток - Запад у Европи. Да ли се он може обновити? Било би крајње нереално поверовати да би данас Русија ушла у такав сукоб ако то није учинио Совјетски савез када је држао Берлински зид. Да ли би било који стратег могао замислити да би Русија могла кренути да осваја Украјину, Белорусију, Пољску, Мађарску, Чешку како би тек стигла до граница данашње Немачке, односно Европске уније и НАТО пакта? Такав сценарио није само нереалан него је нецелисходан па чак и да Русија обнови своју војну моћ до степена који би био неопходан за остварење такве намере. С друге стране, који би циљеви Русије могли бити у окружењу сем сопствене безбедности. Данас се у свету пише о постојању империјалне тежње Русије да изађе на топла мора. Некада је то за Русију било питање безбедности, што се најбоље показало у Кримском рату у коме су флоте Енглеске и Француске нанеле пораз Русији у Севастопољу чиме је била угрожена безбедност Русије. Данас би било заиста тешко замисливо да се у Црном мору нађе велика флота с намером да угрози безбедност Русије. Уз ракетну технику таква флота би више представљала макете за вежбе гађања него што би стварно била опасност за Русију. Ако би неко топло море имало значаја за руску безбедност онда би могло бити речи само о Индијском океану. Међутим, зашто? Једино би САД могле с те стране угрозити безбедност Русије, међутим, не види се стварни интерес Америке да на тој удаљености предузима војне акције против једне нуклеарне силе каква је Русија. Највероватније је да се тежње Русије за излазак на топла мора данас могу сматрати митом прошлости и да данас не представљају реалну политику која би могла производити конкретне политичке реакције. Остаје економски значај приступа морима али за њега не би било препрека у односима сарадње. Што се тиче извоза нафте и гаса из Русије, за то су савоводи и нафтоводи много ефикаснији, поготову што заобилазе мореузе.

С друге стране, савремена водећа супер сила, Сједињене државе, не би могла имати исте интересе доминације на Тихом океану и његовим морима као што је то био случај у време постојања Совјетског савеза. Поред тога што је то врло скупо, поготову на дуги рок, а користи су безначајне. Америка се вероватно мора определити за другачију стратегију која би била блиска стратегији "балансера" коју је спроводила Енглеска у европским односима снага у XVIII и XIX веку. Наиме, незаобилазни фактор Азије јесте Кина. Како ће се односи снага развијати у Евроазији са јачањем кинеског фактора данас се не може прогнозирати. Оно што је сигурно то је да Кина још увек не улази у круг земаља које су пошле процесима економског повезивања ради успешније сарадње. Уколико би се умножили конфликтни односи између Кине и Русије и тако наставио негативан тренд ранијих односа СССР-а и Кине, тада би балансирајућа улога САД била значајна за очување мира у Евроазији тј. у свету (5).

(5) Colin S. Gray, *The Geopolitics of the Nuclear Era*, New York, Crane Russak and Co., 1977, стр. 29.

Русија данас улази у сферу међузависности са Западом а посебно са западном Европом. Русија је најповољнији снабдевач енергије (гаса и нафте) за читаву Европу. Добро је да Западна Европа не зависи једино од Русије у погледу енергије али је њен интерес да енергију добија из Русије. Повезивањем извора енергије из Русије и оне из Северног и Норвешког мора може допринети свестраном развоју односа сарадње у Европи што би допринело ширењу процеса интеграције са запада Европе на источну Европу и Русију. Ови прогресивни процеси могу наићи и на препреке у ретроградним процесима који би се могли појавити како на истоку тако и на западу Европе. Такав процес је сигурно постојећи развој етничког национализма у источној Европи који сигурно не погодује већ устаљеном одрицању од националног суверенитета у западној Европи ради успешнијег задовољавања потреба људи који тамо живе. Свест о опасностима мора да постоји а на најбогатијима је да помогну да се не створе понори који могу угрозити прогресиван развој Европе па затим и читаве Евроазије.

IV. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ОДРЕДНИЦЕ БАЛКАНА У САДАШЊЕМ ТРЕНУТКУ

Полазећи од претпоставке да је линија сукоба Исток - Запад прекинута без изгледа да се обнови, Балканско полуострво по први пут у дугој историји Европе добија ново геополитичко обележје: отвара се линија која спаја Балтичко и Средоземно море. На овој линији се налази значајан број земаља од Норвешке, Немачке, Финске, Балтичких држава, Пољске, Мађарске, Југославије, Македоније и Грчке. На самом Балкану се рачва у више праваца. Ако занемаримо правац према Трсту, пошто се он више везује за Централну Европу, правац према Солуну, преко Бугарске према Истамбулу указује на отварање сасвим нових простора за сарадњу много интензивнију него што је била до сада. У биполарној равнотежи овај правац је био готово потпуно пресечен сукобом на линији Исток - Запад и то на подручју пољске низије. Пошто је и Мађарска била у источном блоку, Балкан је практично био изолован од комуникације за развој сарадње са севером Европе. Та изолација је допринела да се Балкан нађе само на линији Запад - Југоисток и Исток - Југозапад. Те линије су биле линије сукоба тако да је Балкан остајао по страни од развојних процеса на западу и северу Европе. Због тога је Балкан и постао "Балкан" а не део Европе. Треба се подсетити да је име Балкан настало тек почетком XIX века а да је пре доласка Турака називан "Југоисточна Европа", а после турских освајања "Европска Турска". То значење није само симболично јер је Балкан заиста био изолован из европских процеса као зона сукоба сила чији су се интереси сучељавали на његовим просторима. Народи Балкана су укључивани у те сукобе најчешће без аутентично својих интереса тако да је број сукоба на Балкану превазилазио учесталост сукоба у другим деловима Европе почев од XIX века. Зато је ознака за Балкан "буре барута" више етикета која је налепљена споља него што је тај барут фабрикован на самом

Балкану. Међутим, у балканским државама остале су наслаге свести оптерећене прошлошћу препуном крвавих обрачуна, верске нетрпеливости (или искључивости), неповерења или осећања (неоправданог) величине са хегемонистичким или чак империјалним претензијама. Те наслаге могу бити уклоњене најпре од самих балканских народа али уз помоћ међународне заједнице. Та помоћ не би смела бити у стилу старих империјалних претензија према Балкану већ у настојању да се балкански народи укључе у европске процесе из којих су такође отклонене наслаге горких успомена на вековно крварење Европе.

Да ли Балкан данас у реалној политици има могућности да се ослободи империјалног надметања великих сила на његовим просторима? Геополитички гледано, преко Балкана данас иду правци који пре воде сарадњи него сукобима. Данас је незамисливо да се поново може појавити немачки "Drang nach Osten" преко Балкана за Солун, Истамбул, Багдад... Богате земље у данашњем времену немају потребе да силом освајају тржиште капитала. Сиромашне земље вапију за страним улагањима и истовремено су спремне да у замену дају своје јефтине сировине како би се технолошки развиле за њихову прераду и тиме оствариле веће приходе у међународној размени. Зашто би, дакле, Немачка освајала "Исток" ако економски може постићи своје интересе? Да би се развио интензитет економске размене, Балкан је више потребан као тржиште и као саобраћајни пут на југоисток него простор политичке доминације јер је она скупа, неизвесна и изазива сукобе са другим силама. С друге стране, Русија, како смо то горе показали, не може више имати интереса да по цену рата запоседне топла мора али има потребу економске сарадње са Средоземљем па према томе и са балканским државама. У таквом односу европских сила поморске силе (САД, Енглеска, Француска) не могу имати потребе да елиминишу конкуренте јер се иначе удружују економски да би боље задовољавале своје потребе. Све анализе које укључује исламски фактор као претњу европским процесима сарадње у широј временској перспективи немају никаквог основа. "Зелена трансферзала", сукоб Ислам - Православље једноставно не могу имати реално-политичку основу јер исламски фактор не може још дуго времена ући ни у игру равнотеже с постојећим силама а камо ли да угрози ту равнотежу у своју корист. У будућности су могуће промене које би довеле до сукобљавања на овим основама али то време је врло далеко у току којег су могућа пре убрзања европских процеса него њихово угрожавање.

Линију Север - Југ од Балтика према Средоземљу, пресеца Дунав код Будимпеште и Београда што даје нове могућности развоја односа сарадње на овој линији. Наиме, Дунав као највећа међународна река Европе представља изузетан природни пут који повезује Црно са Северним морем. Од Београда према Црном мору Дунав је плован за морско-речне бродове који лако могу пловити до Индијског океана. Тиме цео Црноморски регион постаје једна зона директно укључена у ову природну саобраћајницу која је до данас била такоређи безначајна у економском смислу у поређењу са другим речним путевима (Рајна, Рона).

Србија би отварањем линије Север - Југ Европе постала саобраћајна кичма Балкана за све правце европске сарадње и посебним значајем на Дунаву јер држи преко 500 километара обала ове реке. Треба посебно подвући да ће Србија постати саобраћајна кичма Балкана али само у процесима сарадње. У процесима сукоба, кичма постаје најосетљивије место јер противници управо желе да је сломе. У процесима сарадње Србија постаје незаобилазна за Грчку, Бугарску, Македонију, Албанију на континенталним правцима Југ - Север и Југоисток - Запад. Турско, поред континенталних путева преко Србије има интереса заједно са Русијом, Украјином, Молдавијом, Румунијом и Бугарском за дунавски речни пут. Уколико Србија ради на развоју сарадње са свим овим земљама, развоју кооперације и интеграцији корак по корак тада ће њено централно место на Балкану дати пуне плодове добробити свих народа ових земаља. Како очувати и допринети процесима сарадње на Балкану? Потребно је пре свега избрисати из политике сваки утицај наталожених сегмената старих мржњи, нетрпељивости, искључивости или империјалне величине. Ништа не треба да буде заборављено али се све што је било мора ставити у контекст епохе у којој су сукоби били нормалан вид односа а сарадња само пауза између ратова или припрема за нове ратове. Другим речима, оставити гусле на страну и водити реалистичку политику која данас сугерише сарадњу уместо сукоба. Успостављањем мира на тлу бивше Југославије у процесе сарадње Србија мора да уведе и све бивше републике те разбијене државе. Међузависности које су створене током седамдесет година заједничког живота не могу бити разбијене без велике штете за све. Те штете нико нема намеру да надокнади сем оних који поновним успостављањем покиданих економских веза могу ту штету умањити и надокнадити каснијом здравом економском кооперацијом.

Најзад, остаје једно значајно питање које се неминовно поставља у свим расправама о међународним односима, а то је: утицај нуклеарног оружја на класичне политичке правце развоја односа међу државама. Нуклеарно оружје свакако је изменило значај геополитичког положаја држава али тај значај и даље постоји (6). Сигурно је да са могућношћу ракетног преноса нуклеарних бомби географски положај база тих ракета губи значај. Међутим, поседовање већег броја тих база повећава моћ нуклеарног удара или одговора јер је теже уништити множину база него само један мањи њихов број. У даљем развоју међународних односа после распада биполаризма може се очекивати то да ће САД задржати своје базе на значајним гео-тачкама: Индијском океану, Југоисточној Азији, Индонезији, Аустралији, Јапану и Тајвану. Поготову што САД на неки начин морају играти улогу "балансера" односа сила у будућем развоју политичке констелације снага на евроазијској континенталној маси. Нуклеарно оружје мења улогу "балансера" у односу на време XIX века када је ту улогу имала Велика Британија. Тада је могло бити у интересу "балансера" да поспешу избијање рата против неке од сила ако би се она појавила са претензијом хегемоније у Европи.

(6) *Ibid.*

Тако је увек и било и против Русије у два маха у XIX веку, против Француске у време Наполеона и против Немачке у Првом и Другом светском рату. Постојање нуклеарног оружја просто искључује такву улогу "балансера" јер би нуклеарни рат представљао велику опасност по читаво човечанство. Зато би САД као савремена супер сила и једина глобална сила имала више интереса у изградњи и развоју система колективне безбедности него ослањању на сопствене снаге. Међутим, "балансер" може приграбити и улогу хегемона или се изоловати од осталог света. Хегемонија је могућа и у систему колективне безбедности уколико се она схвати само као репресивни механизам против "угрожавања" међународног мира. Произвољности у проценама тог угрожавања могу да произведу хегемонију најмоћније силе, што би систем колективне безбедности претворило у њен инструмент хегемоније а тада су сукоби широких размера неизбежни.

Савремени "балансер" би у изградњи система међународне безбедности морао већу пажњу да посвети развоју превентивних мера а мање да инсистира на казним мерама. Казна није претња нити пут за укидање патолошких појава унутар правног система држава а камо ли између држава. Превентивне мере од дипломатије до економских, финансијских, технолошких и уопште културних интервенција биле би знатно плодносније од казних. Казна се свакако не може искључити али она може постојати само као последње средство (7). У овом правцу започет је и најновији развој КЕБС-а који је сада трансформисан у Организацију европске безбедности и сарадње (ОЕБС) са јасним нагласком на превентивну дипломатију. Потребно је наставити тим путем како би се што боље развио систем превентивне дипломатије и других мера ради спречавања конфликта између држава у оквирима постојећих система међународне безбедности.

V. МЕЂУНАРОДНА БЕЗБЕДНОСТ И БАЛКАН

"Балкан балканским народима" је данас само привлачна демократска парола и као таква има више реторички значај а много мање представља реално политички циљ балканских држава. Реалполитички значај се може свести само на настојање да се избегну нове Јалте (или Малте) како би се отклониле нове поделе интересних сфера великих сила на Балкану. Таква подела претпоставља конфронтације између сила. Међутим, данас се пре може говорити о "концерту" великих сила него о равнотежи снага између њих. То је повољна последица распада биполарне равнотеже снага што има изгледа да потраје дуже него што је то било рецимо после Бечког (1815) и Париског конгреса 1956. године. Опасности "концерта" великих сила се могу углавном свести на тежњу неке или неких од њих да у оквиру концерта стекну хегемонију. Из досадашње анализе геополитике произилази да је тешко утврдити ин-

(7) Вид. Р. Стојановић, *О појму међународне безбедности*, Југословенска ревија за међународно право, 23/1972.

тересе за хегемонију јер сарадња и интеграција успешније остварују интересе него сукоби до којих би неминовно дошло успостављањем хегемоније. Процес развоја система међународне безбедности у Европи указује да преовладава свест о предностима колективне безбедности у односу на равнотежу снага и неизбежне конфронтације у њој.

У таквом међународном окружењу тежња ка реализацији паролe "Балкан балканским народима" води изолацији од ових позитивних процеса. Нико данас себи не може дозволити луксуз изолације а балкански народи то могу најмање. Сиромашни и недовољно развијени, оптерећени етничким национализмом, верском нетрпељивошћу они би изоловани пре могли упасти у вртлог насиља (као што је случај са Југославијом) него што би могли успешно да изоловано организују систем колективне безбедности. Било би опасно за међународну сарадњу, чак ако би земље Европске уније организовале свој изоловани систем безбедности, јер би се такав систем стихијски могао претворити у савез држава а то би био корак ка поновном успостављању равнотеже снага, конфронтација и сукоба.

VI. О ПОЈМУ КОЛЕКТИВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

У најширем смислу, колективна безбедност се може дефинисати као стање у коме су чланови једне организације обезбеђени од опасности и унутар и споља путем механизма које су они сами устројили. У међународним односима колективна безбедност представља систем који путем правно и политички успостављеног поретка међународне заједнице осигурава безбедан развитак сваког члана, штитећи га истовремено од угрожавања споља. Од могућности споразума о заједничким интересима и вредностима које механизам колективне безбедности треба да штити зависи и домашај политичке и правне организованости колективног тела, тј. ширина овлашћења која су чланови пренели на њега.

Сваки систем колективне безбедности мора да садржи правила која забрањују употребу силе као и санкције у виду репресивних мера против прекршиоца тих правила. Затим, правила која путем мирног решавања спорова спречавају употребу силе за њихово решавање и, најзад, правила о превентивним мерама у широј области живота међународне заједнице (8). Често се систем колективне безбедности и у пракси и у теорији своди на систем санкција против прекршиоца правила о забрани оружаних сукоба. Од дана настанка прве међународне организације колективне безбедности, Друштва народа "... колективна безбедност се мешала скоро у потпуности ... са сузбијањем рата" (9). То

(8) М. Burquin, *Le problème de la sécurité internationale*, Recueil des Cours, 1934, t. 49, pp. 473-539.

(9) *op. cit.*, p. 525. Н. Morgenthau, *Politics among Nations*, New York, 1960, p. 193, сматра да се "... колективна безбедност ... разликује од равнотеже снага у начелу удруживања помоћу којег је савез створен. Савез у равнотежи снага су створиле поједине нације против других нација, или савеза нација, на основи коју те нације сматрају као њихове посебне интересе. Организационо начело колективне безбедности је поштовање морал-

сузбијање рата се видело само кроз репресивне санкције против онога ко употреби силу да би остварио своје интересе. Не умањујући значај ових правила, мора се констатовати да су она сама по себи недовољна. Као што репресивне мере не могу искоренити криминал унутар државе, која је у том погледу ефикаснија од међународног система колективне безбедности, па се мора ићи на превенцију која је свакако ефикаснија, тако и међународни систем мора да има много развијенији систем мера за спречавање оружаних сукоба него што су то репресивне мере. Колективна безбедност подразумева очување безбедности сваког појединог члана, што захтева далеко ширу интервенцију колективног тела него што је непосредно угушивање сукоба, било оружаног или оног који може довести до таквог сукоба. Безбедност сваког појединог члана зависи од низа услова, како у међународним односима тако и унутар његових граница, у којима друштвена, економска и политичка организација трпе последице повољног или неповољног положаја у међународним односима. Тек се кроз узајамно деловање унутрашњих и међународних чинилаца ствара стање у коме систем колективне безбедности може да интервенише ради очувања безбедности сваког свог члана. Колективна безбедност мора да делује пре избијања спорова, јер спорови представљају индикаторе могућих сукоба. Колективна безбедност мора развијати механизам поспешивања сарадње. Између два рата, водила се расправа о недостацима Друштва народа на том пољу (10). Могло би се сматрати да у Немачкој Хитлер не би дошао на власт да су постојале Светска банка и Међународни монетарни фонд, који би могли помоћи Немачкој да изађе из привредног хаоса велике економске кризе тога времена и сачува Вајмарску демократију. Данас се све више указује на значај људских права што је одмах после Другог светског рата уврштено у систем безбедности у оквиру Уједињених нација. Полазило се такође од тога да би заштита људских права могла спречити долазак на власт тоталитарних режима чија опасност за мир не треба посебно да се доказује.

Искуство између два рата и хаос у међународним економским односима који настаје са кризом 1929/33, који није отклоњен све до Другог светског рата, наметнуо је творцима Уједињених нација да у правила те организације уведу чврсте обавезе држава у односу на међународну економску сарадњу. Та правила добила су значајно место у Повељи Уједињених нација а нарочито у члановима 55 и 56 у којима се каже:

”У циљу стварања стабилности и благостања који су нужни за одржање мирних и пријатељских односа међу народима, заснованих на

них и правних обавеза да се сваки напад било које државе на било коју чланицу савеза сматра као напад на све чланове савеза. При томе претпоставља се да колективна безбедност делује аутоматски... С друге стране, савези унутар система равнотеже снага често су неизвесни и у датој акцији они зависе од политичких ставова појединих држава. ”У истом смислу вид. R. Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, Paris, 1962, pp. 70-72; такође вид. Haas - Whiting, *Dynamics of International Relations*, New York, 1956, p. 460.

(10) M.A. Heilperin, *La coopération économique internationale et la sécurité collective*, Recueil des Cours, 1939, t. 68, p. 377.

поштовању начела равноправности и самоопредељења народа, Уједињене нације ће помагати:

а) побољшање животних услова, пуно запослење и услове за привредни друштвени напредак и развој;

б) решавање међународних привредних, друштвених, здравствених и сродних проблема..." (чл. 55)

Сви чланови се обавезују да ће предузимати заједничке и појединачне кораке у сарадњи с Организацијом ради постизања циљева изложени у чл. 55. (чл. 56).

Чињеница да у полувековном животу Уједињених нација није дошло до сличне светске кризе каква је избила 1929. године упућује на закључак да Уједињене нације имају свој допринос у томе. Међународна помоћ земљама у развоју на економском, техничком и културном пољу представљају потврду овог закључка. Кредити Светске банке и монетарне интервенције Међународног монетарног фонда су веома добродошли свим чланицама организације. Читав систем међународних организација на плану међународне трговине, трансфера знања, кооперације па све до врха ове пирамиде са европском економском и политичком интеграцијом, дали су несумњиви допринос складнијем развоју међународне сарадње него што је то икада постигнуто у досадашњој светској историји.

С друге стране, репресивне акције Уједињених нација од Кореје до Југославије не уживају неподељени углед као што га имају организована превентивна деловања те организације. Није реч само о идеолошко-политичким разликама у приступу већ је очигледно да је успех тих акција половичан и често контрапродуктиван. Непосредна примена силе у Кореји успела је да постигне само *Status quo ante belum*, у Конгу ни то, а у Заливу Садам Хусеин је остао и даље где је био. Економски ембарго према Србији и Црној Гори нанео је штете недужним суседима, народу целог региона, док је рат наставио да махнита са додатним опасностима за ширу околину.

VII. ОРГАНИЗАЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ И БАЛКАН

Поред универзалног система колективне безбедности у оквирима Уједињених нација, после Другог светског рата развили су се и неки системи регионалног карактера. То су пре свега Организација америчких држава, Арапска лига, Организација афричког јединства и Организација европске безбедности и сарадње. Арапска лига није много постигла ни у мирном решавању спорова између чланица а камо ли у очувању мира у региону. Организација афричког јединства је имала запажених успеха у мирном решавању спорова. Једино је Организација америчких држава забележила успехе у развоју сарадње и у неким акцијама, захваљујући моћи САД. Европска конференција о безбедности и сарадњи је имала, седамдесетих година када је створена, значај за одржање детанта у Европи, да би тек са рушењем комунизма добила шансу да постане организација међународне безбедности. Настала ра-

ди развоја међународне сарадње између чланица, постигнуто је доста са Париском повељом у погледу права човека, мањинских права, тако да је њено прерастање у аутентичну организацију међународне безбедности логичан наставак идеја водиља насталих у време када је КЕБС створен. На последњем Будимпештанском састанку ове организације у пролеће 1995. године дат је акценат на превентивне мере тј. превентивну дипломатију као неопходну у раду на очувању мира у Европи. Даља разрада ових идеја би могла дати резултате са којима би Европа, САД и Канада могли бити задовољни.

Када се говори данас о безбедности на Балкану, могуће је замислити и некакав субрегионални систем у односу на Уједињене нације и ОЕБС. С обзиром на специфичности односа на Балкану, на опасност од регионалног сукоба ширих размера, та идеја није лишена сваког основа. Које су то специфичности? Најпре историјска инерција територијалних претензија која је видљива у програмима националистичких странака балканских држава, као и разних покрета сецесионистичког карактера (Косово). Ту је такође верска нетрпељивост између три религиозне групе: православни, муслимани, католици. Најзад, питање националних мањина прети ширим конфронтацијама које се преливају изван Балкана на север и северо-исток. Економска заосталост и видљиво сиромаштво ове проблеме чини озбиљнијим него што би они били под повољнијим економским условима. Низак економски и технички ниво развијености своди економску сарадњу на елементарни ниво трговинске размене јер је индустријска кооперација, подела рада, кретање капитала изнад постојећег нивоа економске развијености. Због тога би било тешко замислити удруживање финансијских средстава путем неког заједничког банкарског механизма јер тих средстава једноставно нема у довољном обиму који би представљао релативни вишак сваке поједине државе на Балкану.

Да ли сви ови проблеми могу бити успешно решавани у једном одвојеном систему балканске сарадње и безбедности? Површном погледу чак мора бити јасно да би такав систем могао успешно да функционише само уз чврсто повезивање са већ постојећим системима а нарочито са Организацијом европске безбедности и сарадње у којој су готово све најразвијеније земље света. Поред тога тај систем је суштински ослоњен на Уједињене нације да би већ Завршним актом Конференције у Хелсинкију 1975. дао разрађену листу области сарадње од економске преко научне и техничке до права човека и комуницирања међу свим грађанима држава потписница овога акта. Ослањањем балканских држава на ОЕБС добила би се решења за готово све поменуте проблеме који оптерећују односе балканских држава. Ту посебно треба издвојити Париску повељу КЕБС-а из 1991. године, којом се утврђују обавезе држава у погледу њиховог унутрашњег уређења. Применом тих одредби од стране балканских држава избегла би се опасност од успостављања тоталитарне власти и одржавања економског система неподобног за сарадњу са другим државама система. Наиме, Париска повеља обавезује потписнице на увођење отворене економије тржишног типа

која је у овом времену најподобнија за успешну међународну економску сарадњу а тиме и унутрашњи економски развој. Применом правила о људским правима оклониле би се негативне последице верске нетрпељивости. Разрађен систем норми о заштити националних мањина или етничких група може пружити балканским државама основу за превазилажење сукоба у вези с тим проблемом. Заштита територијалног интегритета земаља чланица треба да се у оквиру ОЕБС разради у складу са садашњим приликама у Европи које се разликују од времена када је Завршни документ донет у Хелсинкију. Балканске државе би с правом могле очекивати помоћ ОЕБС-а у реализацији ових правила на балканском простору.

Не може се искључити из анализе постојање Европске уније и НАТО пакта које упоредо са ОЕБС-ом чине целину организације међународне безбедности у Европи. Европска унија са својим великим економским потенцијалима не би смела самозадовољно да се затвори пред Источном и Југоисточном Европом јер би то створило јаз који се политички и дипломатски не би могао превазићи. Ширење Европске уније мора бити поступан, свесно вођен процес јер би брзина могла оштетити како достигнути ниво интеграције Западне Европе тако и еволуцију земаља Источне и Југоисточне Европе из једног стања које је друштвено, економски и политички веома далеко од земаља Европске уније.

НАТО-пакт је изгубио основу на којој је настао. Другог војног савеза нема. Међутим, да ли НАТО треба да нестане као организација? Идеја "Партнерства за мир" би имала позитиван домаћај уколико би се НАТО трансформисао у војни подсистем ОЕБС-а. То је нужна допуна система колективне безбедности што у оквиру Уједињених нација није до сада постигнуто мада је предвиђено у Повељи. Овде је неопходно подвући још једном да су репресивне мере значајније и ефикасније за одржавање мира и сарадње. Овакво срастање НАТО-а са ОЕБС-ом би могло да умањи потребу Европске уније за стварањем сопствених удружених војних снага што би могло створити основе за нову равнотежу снага и нове конфронтације. Ако геополитички можемо сматрати да је мало вероватна ренесанса експанзионизма Русије, еволуција НАТО-а ка војном сегменту европске безбедности може бити прихваћен као процес свесно подржан од свих европских држава. Тај процес неће тећи без препрека те су могуће девијације које би могле угрозити безбедност у Европи. Најопаснија девијација би настала уколико би САД покушале да успоставе хегемонију у том систему. САД једино имају могућности за такву хегемонију, зато се овде та опасност и истиче. С обзиром на то да у одмеравању интереса није могуће закључити да би САД имале реалне политичке интересе за успостављање хегемоније, постоје услови да се ова девијација избегне. Развој сарадње у Европи би најозбиљније допринео томе.

Имајући у виду напред описане процесе, балканске државе могу најбоље, као свој допринос развоју европске безбедности, да допринесу

сопственој безбедности: ако би настојале на примени превентивних мера у оквиру ОБЕС-а. Доследна примена докумената ове организације је први корак. Учинивши тај корак, балканске државе би пружиле доказ о зрелости за развој сарадње на свим другим пољима. У економској сарадњи оне имају потребу да им се помогне како од европских институција тако и од Уједињених нација. Главни одлучиоци (велике силе) би допринеле одржању мира и сарадње на Балкану, уколико би разумеле у већој мери потребе тог региона у побољшању привредних, техничких, научних и културних услова. Репресивне мере ту не могу помоћи, зато би превентивна дипломатија и друге превентивне мере и акције ради развијања потребе код балканских држава да међусобно сарађују дале много боље резултате. Посебно и због тога што би балкански народи ту подршку међународне заједнице свесно прихватили као осећање припадања једном свету у коме су традиционалне мржње, анахрони интереси превазиђени. То би свакако допринело и унутрашњој консолидацији балканских држава, што није занемарљиво за одржање међународног мира.

(Примљено 20. јула 1995)

*Dr. Radoslav Stojanović,
Professor at the Faculty of Law in Belgrade*

GEOPOLITICS AND SECURITY IN THE BALKANS

Summary

Geopolitical position of the Balkans after the Cold War era assumes some new characteristics, as compared to the entire history of international relations. Namely, the disintegration of the Soviet Union and the Warsaw Pact meant the disappearance of the conflict between East and West in Europe. The same applies to the conflicting lines between South-East and North-West which crossed the Balkans. Since one may not expect the revival of conflict in the East - West relationship, because it is hard to imagine that the present-day Russia may engage in it - since the former Soviet Union, too, with a much more favourable position against the West, did not take such a step - one is right to expect processes of cooperation to take place in the region.

For the first time in history the Balkans faces the opening of the direction - North - South of Europe, which would connect the Baltics with the Mediterranean. A considerable number of countries are situated along that direction, namely: Norway, Germany, Baltic States, Finland, Poland, Hungary. Through Thesaloniki and Bulgaria this direction leads to Istanbul. By including Danube in that vertical, entirely new possibilities emerge, both along the North - South line and the East - West line, through connecting Black Sea countries with the Western Europe, and, at the crossroads in Belgrade and Budapest - continuing to the North and South of Europe.

These directions have only a peacetime significance since cooperation is the only form of achieving benefit out of them. Conflicts are possible only as a consequence of inertia of feelings for historical events. Therefore, it is necessary to invest much less efforts in order to take the road of cooperation - then to restore the historical heritage.

A favourable development of opening the communications should be followed by a reasonable organisation of European security and cooperation, in order to avoid retrograde trends of appearing of ethnic nationalisms, and to promote the European integration processes.

Key words: *Geopolitics. - Geostrategy. - Cold War. - Conflicts in international relations. - Cooperation in international relations.*

Radoslav Stojanović,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LA GÉOPOLITIQUE ET LA SÉCURITÉ DANS LES BALKANS

Résumé

Avec la fin de la guerre froide la position géopolitique des Balkans a acquis des caractéristiques tout à fait nouvelles dans le cadre de l'ensemble de l'histoire des rapports internationaux. Suite à l'éclatement de l'Union soviétique et du Pacte de Varsovie l'Europe a vu s'éteindre le conflit sur la ligne Est-Ouest. De même, les lignes de conflit Sud-est - Nord - ouest, qui s'entrecoupaient sur les Balkans, n'existent plus. Compte tenu qu'une réouverture du conflit dans le rapport Est-Ouest est improbable puisque l'on imagine difficilement comment la Russie d'aujourd'hui pourrait s'y engager, alors que l'Union soviétique, disposant d'une meilleure position géostratégique par rapport à l'Occident, ne l'a pas fait, on peut espérer que des processus de collaboration vont s'établir dans cette péninsule. Pour la première fois dans l'histoire les Balkans voient s'ouvrir pour eux la ligne Nord-Sud reliant la mer Baltique et la Méditerranée. Cette ligne traverse un grand nombre de pays: Norvège, Allemagne, Pays baltiques, Finlande, Pologne, Hongrie, pour rejoindre Thessalonique, tout en s'avancant jusqu'à Istanbul à travers la Bulgarie. L'intégration du Danube dans cette verticale ouvre de nouvelles possibilités aussi bien sur la ligne Nord-Sud que sur la ligne Est-Ouest puisque les pays ayant une sortie sur la mer Noire sont reliés, par le Danube, à l'Europe occidentale, ainsi qu'au Nord et au Sud de l'espace européen à partir de Budapest et de Belgrade.

Ces lignes n'ont importance qu'en temps de paix puisque la collaboration est la seule forme de profit qu'on puisse en tirer. Les conflits ne sont possibles qu'en tant qu'une conséquence de l'inertie dans la prise de conscience des événements historiques. Il faudrait donc beaucoup moins d'efforts pour emprunter la voie de la collaboration que pour faire revivre l'héritage historique.

Le développement favorable de l'ouverture des communications devrait être accompagné d'une organisation efficace de la sécurité et de la collaboration européennes afin d'éviter toutes tendances rétrogrades, consistant en l'apparition de nationalisme ethnique, et de favoriser les processus européens d'intégration.

Mots clés: *Géopolitique. - Géostratégie. - Guerre froide. - Conflits dans les rapports internationaux. - Collaboration dans les rapports internationaux.*